

Dr. Tószegi Zsuzsanna*

JÁMBOR LAJOS ÉS BÁLINT ZOLTÁN MŰÉPÍTÉSZ MUNKÁSSÁGA – II. RÉSZ: „URAIM, MAGYAROK, JÖJJENEK 1900-BAN PÁRISBA!” – BÁLINT ÉS JÁMBOR A NEMZETKÖZI KIÁLLÍTÁSOKON

Az építészeknek a nemzetközi bemutatók ugyanolyan szakmai-intellektuális kihívást jelentenek, mint az évszázados fennmaradásra szánt épületek – pedig milyen nehéz lehet úgy megálmodni a létező legjobb megoldást, hogy a művészek tudják: pár hónap múlva az enyészeté lesz a hatalmas szellemi és anyagi investícióval elkészült kiállítási pavilon és installáció. „Ha az ember sokat dolgozik egy munkán s ha az megszűnik, úgy tetszik, mintha az emberből magából is vitt volna el valamit” – írta *Erődi Béla* főigazgató a párizsi világkiállításról készült reprezentatív kötetben.⁹⁸

A nemzetközi szakmai kiállításokhoz kötődő munkák önálló fejezetben való tárgyalását két aspektus teszi indokolttá. Az egyik, általános érvényű szempont, hogy ezekről a művekről csak a kortárs tudósítások és – szerencsés esetben – fényképfelvételek segítségével lehet tájékozódni. A kiemelt figyelem másik oka, hogy az építészpáros munkásságának és sikereinek jelentős részét képezi a nemzetközi kiállításokon nyújtott, számos elismerésben részesített teljesítménye. Különösen igaz ez az 1900. évi párizsi világkiállításra való első bemutatkozásukra, ahol az általuk tervezett magyar pavilon külső és belső kialakítása, illetve a rájuk bízott szakcsoportok installációi révén a két tehetséges, fiatal építész szenzációs sikereket ért el.

A későbbiek során a párizsi, velencei, londoni, majd a monzai kiállításon rájuk bízott magyar termek berendezése révén Bálint Zoltán és Jámbor Lajos nemcsak kitűnő építészként mutatkozhatott be, de remek iparművész-képességeit is megcsillogtathatta.

Két évszázad mezsgyéjén: a 1900. évi párizsi világkiállítás

A francia fővárosban a 19–20. század fordulóján megrendezett világkiállítás Magyarország számára történelmi fordulópontot jelentett.

A korábbi nemzetközi bemutatókon Magyarország hivatalosan csak Ausztriával közösen léphetett porondra. Így volt ez Párizsban 1867-ben és 1878-ban, illetve Bécsben 1873-ban. A magyarok 1896-ban az ezeréves államiságot világkiállítás keretében akarták megünnepegni, de a császári udvar ezt megakadályozta – így Budapesten csak nemzeti szintű esemény szervezésére maradt lehetőség.

* Egyetemi docens, tudományos újságíró.

⁹⁸ *Erődi Béla*: Magyarország közoktatásügye. In: Magyarország a párizsi világkiállításra, 1900. Hornyánszky Ny., Budapest, 1901, p. 51–60.

A budapesti ezredéves kiállítás fogadtatása azonban a legvérmesebb reményeket is megsze megaladta. A sok rangos külföldi látogató és a zsűriben részt vevő számos külföldi szakértő nem fukarkodott az elismeréssel. Ez utóbbiak közül *Gaston Le Breton*, a *Francia Akadémia* tagja a kiállítást látva így nyilatkozott: „Uraim, magyarok, jöjjenek 1900-ban Párisba, hozzák el oda ezt a csodás történelmi kiállítást és mi francziák tanulni fogunk Önöktől s biztosítjuk, hogy Önöké lesz a legelső kitüntetés!”⁹⁹

A hatalmas energiákat felemésztő és jelentős anyagi áldozatokat követelő millenniumi ünnepségsorozat – a kiugró nemzetközi sikerek dacára – idehaza nagyfokú elégedetlenséget váltott ki. Komoly hiányérzetet ébresztett ugyanis az ezredéves kiállítás világméretű megrendezésére irányuló szándék, illetve az osztrák udvar által engedélyezett nemzeti szint közötti szakadék. Nem csoda, hogy tárt kapukra talált a felkínált lehetőség: ha már Budapesten nem tehetette, Magyarország legalább Párizsban önállóan mutatkozzon be a világ színe előtt.

Az 1900. évi párizsi világhiállítás szervezése – amelyen a magyarok kivívták az önálló bemutatkozás jogát – a francia köztársasági elnök 1892. július 13-án kiadott dekrétumával vette kezdetét.¹⁰⁰

Idehaza még zajlottak a millenniumi ünnepségek, amikor megindultak a párizsi kiállítás szervezési előkészületei: 1896-ban a minisztertanács hozott egy határozatot a részvételtől. Az erről szóló törvényt, amelyben a kiadások fedezetére 3 millió korona hitelt hagyott jóvá, az országgyűlés 1897. május 10-én szentesítette.¹⁰¹

A kiegyezés utáni három évtized alatt jelentős fejlődés zajlott Magyarországon, de a párizsi kiállításon való részvétel hívei nemcsak ezt a rövid időszakot kívánták prezentálni. Határozott törekvés irányult arra, hogy az ezer éve Európa közepén létező Magyarország „szellemi és anyagi téren a haladásnak oly fokára jutott, a mely nemcsak lehetségessé, hanem szükségessé is teszi, hogy előhaladottságát a maga külön államiságában a külföldön bemutassa. Magyarország ... a második ezer évet méltóbban alig kezdheti meg, mintha állami létét, szellemi és anyagi törekvéseinek és munkásságának eddigi eredményeit a külföldön is, a nagy nemzetközi versenyben bemutatja.”¹⁰²

A francia fővárosban tartandó rendezvény két fő tematika köré szerveződött: a retrospektív rész – mintegy a 19. század lezárásaként – az évszázad technikai, tudományos és kulturális haladását érzékeltette, a kortárs részleg pedig az előző, 1889. évi párizsi világhiállítás óta készült termékeket és alkotásokat sorakoztatták fel.

⁹⁹ *Czobor Béla*: Magyarország történelmi kiállítása. In: Magyarország a párisi világhiállításon, 1900. Hornyánszky Ny., Budapest, 1901.

¹⁰⁰ *Székely Miklós*: Az ország tükrői. Magyar építészet és művészet szerepe a nemzeti reprezentációban az Osztrák–Magyar Monarchia korának Világhiállításain. Centrart, Budapest, 2012, p. 113.

¹⁰¹ 1897. évi XVIII. törvénycikk Magyarországnak az 1900. évi párisi nemzetközi kiállításon leendő hivatalos részvételével járó költségek fedezéséről: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89700018.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D34>.

¹⁰² *Lukács Béla*: Magyarország az 1900. évi párisi világhiállításon. Vasárnapi Ujság, 1899. április 23., 17. sz., p. 269–272.

Párizsban minden addiginál több, 40 ország képviseltette magát. A rendezők a részt vevő államok bemutatkozására mindkét lehetőséget: az önálló kiállítási csarnok felépítését, illetve a tematikus szakcsoportokban való részvételt felkínálták. Ez utóbbiak terén – az oktatásügytől a különböző ipari-műszaki ágazatokon át a művészetekig – újonnan alakítottak ki 18 főcsoportot, amelyekben az egyes országok a franciák által kijelölt, közös területen számolhattak be eredményeikről. A kiállítás tematikus részét több különböző, egymástól távol eső helyszínen lehetett megtekinteni.

A kiállítási részvételtől határozó magyar döntéshozók legfőbb törekvése magától értődően az volt, „hogya a kiállítás nemzeti jellege, egyszerűsége pedig Magyarország állami önállósága, mely hasonló kiállításokon nem részesült elég éles megkülönböztetésben, a párisi egyetemes kiállításon minden kétséget kizárólag, szembeötlő módon kitűnjék.”¹⁰³

Jókai Mór alább idézett néhány mondata jól érzékelteti a kiállításrendezéssel kapcsolatos feladatokat – és egyúttal az elvárt eredményt.

Jókai Mór a párizsi világkiállításról¹⁰⁴

Részlet a kiállítási kalauz előszavából

„Az idej nagy párisi világkiállítás fölülmul minden eddigit, a mi létrehozott. Nem csak nagyságát, gazdag tartalmát, de főképen berendezését tekintve. ...

A kiállítási tárgyak külön szakosztályokban vannak elhelyezve: történelmi ereklyék, művészet, irodalom, közmívelődés, ipar, földmívelés, közlekedés és egyebek csoportosítva. Mindezen szakosztályokban tekintélyesen van képviselve Magyarország. A csoportokon kívül minden országnak van egy külön pavillonja, melyben mindazt a mi nemzetére nézve jellemző, bemutathatja.

Magyarország saját palotájában vannak összesítve a nemzetünk multjáról tanuskodó ereklyék, műkincsek, ősi emlékek. Ezek hirdetik ezer éves fennállását a magyar alkotmányos honalapító államnak. E téren a magyar kiállítás versenytárs nélkül áll.

Páris, 1900 július 17.”

A kiállításra benevezett országok saját hatáskörükben választották ki kiállítóikat, illetve állítottak a szervezőbizottságuk élére teljes hatáskörrel rendelkező nemzeti biztost. Magyarországon a korábbi kereskedelmi miniszter, *Lukács Béla* lett a világkiállítás kormánybiztosa, „aki e nagy s fáradságos hazafi-munkában lankadatlan buzgalommal, páratlan kitartással

¹⁰³ Az 1900. Párisi Magyar Kiállítás kalauza. Magyarország ismertetése. Rigler Ny., Budapest, 1900, p. 236.

¹⁰⁴ *Jókai Mór*: Előszó az 1900. évi párisi világkiállítás magyar osztályának hivatalos kalauzához. In: A párisi magyar kiállítás kalauza. Szerk. *Boros Samu*. Pallas Ny., Budapest, 1900, p. 3–4.

előljárt”¹⁰⁵ A helyettes kormánybiztosnak, *Miklós Ödönnek* a világkiállítás befejeződése után írt könyvéből pontos képet kaphatunk arról, jól megválasztott munkatársaival együtt Lukács milyen hatalmas munkát végzett a kiállítás előkészületei és zavartalan lebonyolítása érdekében. Lukács Bélának a Magyarország szennázási sikerét eredményező részvétel ügyében kifejtett erőfeszítései sajnos utólag sem részesültek kellő elismerésben. A következő retes írásban az ő emlékének adózunk.

Lukács Béla, az 1900. évi világkiállítás kormánybiztosa

Lukács Béla 1847-ben Zalatnán, örmény gyökerekkel rendelkező nemesi családba született. Másfél éves volt, amikor szülei és öt testvére – 700 falubelijükkel együtt – a hírhedt román mérszárlás áldozata lett. Az ő életét a dajkája mentette meg. Lukács később újjraépítette a lázadás során felgyújtott zalatnai családi kastélyt, és támogatta a helyi fiatalok szakképzését.

A jogvégezt Lukács írói, újságírói munkája mellett fiatalon került az államigazgatásba. Negyvenéves korában Baross Gábor miniszter mellett közlekedési és kereskedelmi államtitkár lett, Baross halála után őt nevezték ki kereskedelemügyi miniszternek. A Wekerle-kormány lemondásakor ő is letette a miniszteri tárcát. 1896 decemberében őt nevezték ki a világkiállítás kormánybiztosává.

Bálint Zoltán így írt a magyarok előtt álló hatalmas kihívásról és a Lukács Béla mellett eltöltött két esztendőről: „A küzdelem célja nagy volt és méltó, hogy kiváló emberek szenteljék neki minden erejüket. Nemzetünk egyéniségét, kultúránkat, gazdasági állapotunkat kellett bemutatni a világ szeme előtt. Az első alkalom, hogy Magyarország világversenyben vesz részt — önállóan. Nincsenek gyakorlott erők a rendezésre, nincsenek elmúlt kiállítások tapasztalatai, anyagilag pedig fáradt, csaknem kimerült az ország és különösen annak iparososztálya. És a nemzet becsülete mégis megkivánja, hogy ez ne lássék meg a világversenyben. ... Ami hiányzik az erőkből, pótoljuk kitartással, buzgalommal, fáradhatlan munkával. Ember kell ide, ki legyen az? És a kormány szeme megakadt Lukács Bélán. Egyike a legnagyobb képességű és mégis a legszerényebb államférfiaknak.”¹⁰⁶

Törs Kálmán Párizsban Lukács személyi titkára volt. Visszaemlékezését huszonöt évvel később, a családot ért újabb tragédia, Lukács egyetlen fiának halála alkalmából írta le.

¹⁰⁵ *Miklós Ödön: Magyarország és társországai az 1900-ik évi párisi nemzetközi kiállításon.* Előszó. Athenaeum, Budapest, 1903, p. V.

¹⁰⁶ *Bálint Zoltán: Lukács Béla.* Műcsarnok, 1901, 3. sz., p. 33–34.

Mondatai Bálint Zoltánéra rimelnek: „Együtt volt akkor — talán először és utoljára – az egész nemzet, s ennek az óriási hatalmas apparátusnak élére egy megfelelő embert kellett állítani. Ez lett Lukács Béla, aki tekintélyénél és tudásánál fogva a legmértőbb volt erre a magas polcra. A rengeteg munkát és körültekintést, éles judiciumot, erélyt és reprezentációt követelő pozícióban környezete, a kormánybiztosság hivatalnoki kara is méltó volt hozzá.”

Lukács személyi titkára kiemelte, hogy a nagy nemzeti összefogás méltó eredménnyel járt: a francia államelnöktől a kiállítás igazgatójáiig mindenki méltatta a magyar csoport óriási sikereit, amelyeket sok-sok zsűri is visszaigazolt: csak úgy „ontották a megérdemelt grand prix-eket és aranyérmeket. Ennek a nagy ünnepi sikernek koronája volt az önálló magyar történelmi kiállítás: Bálint Zoltán és Jámbor Lajos remekműve ... Itt halmozódtak fel összes műkincseink, egyházi és világi főuraink mesés gazdaságai. ... Az óvóintézkedések dacára is állandóan zsúfolt volt a műkincseket tartalmazó történelmi csarnok, de az ... őrségünk érdeme, hogy Lukács Béla személyes garanciájára átengedett milliárdos kincseink teljes biztosságban voltak.”¹⁰⁷

A látogatók elképesztő áradatával sikerült megküzdeni. Egy napon azonban névtelen levél érkezett, amelyben kilátásba helyezték, hogy felrobbantják a magyar pavilont. Az első fenyegetést továbbiak is követték: ezekben a pavilon kirablásával fenyegetőztek. És mindezt tetézte még egy alantas hír: Magyarországon előbb a sajtóban, majd a parlamentben megfogalmazódott a gyanú egy alacsonyabb beosztású hivatalnok feltételezett visszaélése miatt. A vád soha nem igazolódott be, a vélt szabálytalanság miatt mégis Lukács Bélát tették felelőssé. A feddhetetlen kormánybiztos önértetét mélységesen sértette a nemtelen támadás, de igazán rosszul az esett neki, hogy odahaza senki nem védte meg.

A franciák nemcsak szóban ismerték el Magyarország nem várt sikerét: Lukács Béla a köztársaság elnökétől a Francia Becsületrend tisztí fokozatát kapta meg. „... soha a becsületrend nevéhez méltóbb nem volt, mint mikor a polgári és hazafiai becsület e catói alakját ékesítette.”¹⁰⁸

A kormánybiztos a kiállítás hivatalos bezárása előtt váratlanul – amint személyi titkára külön is kiemelte – kalap és poggyász nélkül felszállt egy Svájcba tartó személyvonatra. Hazatérve önként vonult be egy idegstanatóriumba.

¹⁰⁷ *Törs Kálmán*: Egy miniszter Golgothája. 8 Órai Ujság, 1924, 277. sz., p. 21.

¹⁰⁸ *Bálint*: i. m. (106).

A látogatói bizakodtak abban, hogy egészsége helyreáll. Nem így történt. Az ő hathatós közreműködésével elkészült Ferenc József hídról 1901. január elején a jeges Dunába vetette magát. 53 éves volt.

Szterényi József így emlékezett rá: a kiállítás sikere érdekében „a legerősebb munkát néhány lelkes hazafi végezte, élükön egy államférfiúval, a kiblen hazafiság vetekegett önzetlenséggel, kötelességtudás erélyvel, becsületességgel lelkesedéssel. Kivehetett és tényleg ki is vette részét a dicsőségből mindenki, a kit megillet – csak éppen Ő nem.”¹⁰⁹

Lukács Béla szobrát Grósz (Gárdos) Aladár mintázta meg a zilahi kaszinó számára; a Ligeti Miklós, Bálint Zoltán és Jámbor Lajos által tervezett síremlékét a kerepesi temetőben állították fel. Az 1904-ben felavatott síremlékét az általa patronált zalatnai ipariskola növendékei faragták ki.

1. ábra: Lukács Béla szobra¹¹⁰

2. ábra: Lukács Béla 1904-ben felállított síremléke. Békei Ödön felvétele¹¹¹

¹⁰⁹ Szterényi József: Előszó. In: Magyarország a párisi világkiállításon, 1900. Hornyánszky Ny., Budapest, 1901, p. VII.

¹¹⁰ Grósz (Gárdos) Aladár: Lukács Béla szobra. Uj Idők, 1904. 28. sz., p. 40.

¹¹¹ Uj Idők, 1904. 44. sz., p. 416. Az eredeti síremlék a II. világháború során megsemmisült; a helyére egy egyszerű fekete gránitoszlopot állítottak.

A nemzeti ügyekért ugyan az egyes országok által kinevezett kormánybiztos volt felelős, de az alapvető kereteket a rendezők szabták meg, a terveket is ők hagyták jóvá. A magyar pavilon terveit többször kellett módosítani – ennek a részleteitől itt eltekintünk. A szakcsoportokon belüli installációkat szintén csak a francia szervezőbizottság jóváhagyása után építhették fel a kiállítók. Ennek a többszörös engedélyezési folyamatnak köszönhetően viszont a francia nemzeti levéltárban, az *Archives nationales*-ban fennmaradt a kiállítás szervezésével kapcsolatos irategyütes, köztük a magyar vonatkozású levelezés és a magyar pavilon teljes tervanyaga.¹¹²

Magyarország a 18 főcsoport közül egy, a gyarmatügy kivételével valamennyiben részt vett kiállítóként. A szervezők egyes főcsoportokat összevontan, másokat különböző területeken helyeztek el; a magyarok összesen 22 különböző helyen voltak jelen kiállítási anyaggal.¹¹³

A világiállítás előkészületei: pályázatok, hazai bemutatók, próbakiállítás

A magyarok mélyen hittek abban, hogy Magyarország az ezredéves kiállítás sikereinek következményeként kapta meg az első önálló bemutatkozás lehetőségét Párizsban. A nemzeti pavilonok stílusának kialakítására vonatkozóan a francia rendezők azt kérték, hogy az egyes államok a nemzeti pavilonjaik kialakítása során törekedjenek építészeti emlékeik bemutatására. Itthon sokan úgy vélték, hogy ez az ajánlás az ezredéves kiállítás történelmi főcsoportja sikerének egyenes következménye. A kiállító országok nemzeti pavilonjaira vonatkozóan a „párisi igazgatóság a milléniumi történelmi csarnok sikerén felbuzdulva, minden kiállító nemzetől megkövetelte, hogy épületeit a maga történelmi műemlékeinek stíljében és motívumaiból állítsa össze.”¹¹⁴

A kormánybiztosság 1897. november 13-án írta ki a nyilvános pályázatot az 1900. évi párizsi nemzetközi kiállítás magyar retrospektív kiállítása számára emelendő pavilon tervezésére. A kiírás meghatározta a beépíthető terület méreteit, az épület kiállítási célra szolgáló szintjeit (földszint plusz egy emelet), amelyek célja, hogy „a magyar történelmi és iparművészeti tárgyaknak kiállítási helyiségül szolgáljon. ... *Az architektúrának vagy valamely nevesebb hazai műemlékünk szolgáljon előképül, avagy az a modern magyar építészeti törekvéseket tükröztesse vissza.* Belseje is ily szellemben képeztessék ki.” A francia szervezők az alagsorban nem kiállítási célú helyiségeket kértek kialakítani. Fontos kíváncsi volt, hogy a pavilont lehetőleg könnyű, ugyanakkor teljesen tűzbiztos szerkezettel (faváz, gipszborítás stb.) kell megtervezni. A pályázat beadási határideje 1898. január 31. volt; a „pályabíróóság” hét tagból állt. Az első díjat 1000, a másodikat 600 koronában állapították meg, ezenfelül még további két, egyenként 200 koronás díjról is határoztak.¹¹⁵

¹¹² Székely: i. m. (100), p. 121.

¹¹³ Miklós i. m. (105), p. 141.

¹¹⁴ Magyarország Párizsban. Magyar Ujság, 1898. 321. sz., november 19, p. 9.

¹¹⁵ Pályázati hirdetmény. Budapesti Közlöny, 1897. november 21, p. 2.

A megadott határidőig kilenc pályamű érkezett be. A bírálóbizottság a *Páris MCM* jellegű pályázat benyújtóinak, az akkor 26 éves Bálint Zoltánnak és 28 éves Frommer Lajosnak ítélte az első díjat. A pályamű sikere jelentős befolyással volt későbbi érvényesülésükre.

Az *Építő Ipar* 1898. évi 30. számában közölte a nyertes pályázatról *Alpár Ignác* bírálatát. A következő számokban a lap rendre közzétette a bírálóbizottság megbízása alapján Alpár által összeállított írásos véleményét: a 31. számban „*Jakab A.* [sic!] és *Komor Marcell*” második díjat, a következő két lapszámban pedig a harmadik, illetve a negyedik díjat elnyert *Fischer és Messinger*, illetve *Kolbenheyer Viktor* tervét ismertették. Alább néhány gondolatot idézünk a díjnyertes terv bírálatából.

Alpár Ignác véleménye szerint a nyertesek jól használták ki a rendelkezésre álló területet, a helyiségek dimenziói megfelelnek a célnak, és jól vannak megvilágítva. „Külső kiképzés dolgában ez az egyedüli terv, mely minden részletében történelmi motívumok felhasználásával képezi ki a homlokzatot.” A *Szajna* felőli oldalon a vajdahunyadi vár erkélyes részét és a csütörtökhelyi kápolna kórusát ötvözték. A zsűri a sarokra tervezett körmöcbányai vártemplomtorony helyett egy érdekesebb tornyot javasolt volna, véleményük szerint azonban a magyar reneszánsz épületekből „igen sikerült árkádós ház tervezetett”, amely mellé a kassai *Szent Mihály-kápolna* homlokzatát illesztették az építészek. A hátsó homlokzat középrészén a román stílus dominál: a főbejárat a jáki apátsági templom kapuzatát idézi fel. A barokk palota és torony kevésbé nyerte el a bírálók tetszését – véleményük szerint ehelyett inkább az újabbkori építészeti törekvéseket kellett volna bemutatni. Néhány további észrevétel mellett azonban a bírálat pozitív összegzéssel zárul: „Az egész tervezet művészi felfogásra vall s határozottan a mellett tanuskodik, hogy e feladat különböző történelmi motívumok feldolgozásával megoldható leszen.”¹¹⁶ (3. ábra)

Építészeink számára azonban a pavilon terveire kiírt pályázattal sem a feladatok sora, sem a pályázati sikerek nem értek véget. A kormánybiztos a Bálint–Frommer műépítészpárosot bízta meg a történelmi pavilon kivitelezésével, és „jóhírű fiatal építészeink” vállalták el az épület belső festészeti díszítését is.¹¹⁷ Mindezekon felül a főcsoportok installációjára 1899-ben kiírt pályázatok közül többet is elnyertek; ezekre a következő oldalakon térünk ki.

Az érintett alkotók és szakemberek hatalmas energiákat fordítottak a világhiállítási előkészületekre, amelyek sorába számos bemutató tartozott. A sajtó hűségesen beszámolt a zártkörű és a nyilvános rendezvényekről egyaránt.

¹¹⁶ A párisi magyar pavillon. *Építő Ipar*, 1898. július 27. 30. sz., p. 192–196.

¹¹⁷ *Miklós*: i. m. (105), p. 157–158.

3. ábra:

*A párisi nemzetközi kiállítás magyar pavillonja a Szajna felől nézve – akvarell*¹¹⁸

A *Magyar Ujság* tudósítása az építészek műtermében megtartott előzetes sajtóbemutatóról szól: „Bálint Zoltán és Jámbor (Frommer) Lajos műépítészek” 1898. november 19-én mutatták be saját műtermükben a terveket. Az eseményen részt vevő újságíró kiemelte, hogy a világkiállításra tervezett épület emlékeztet ugyan a millenniumi kiállítás történeti csarnokára, de a kötelezően előírt feladatot „az építészek teljesen új anyaggal oldották meg, úgy, hogy a vajda-hunyadi lovagterem és csütörtökhelyi kápolna nagyon is jellegzetes és épen azért nem mellőzhető motivumain kívül a millenniumi történelmi csarnok semmiféle részletét nem ismételték meg” – a párisi magyar pavilon építészeti emlékeink eddig csaknem ismeretlen alkotóelemeiből van összekomponálva.¹¹⁹

A nagyközönség által fokozott érdeklődéssel várt egyik esemény a *Műcsarnok* 1898. évi téli tárlata volt, amelyen a párisi magyar pavilon díjnyertes terveit is bemutatták. A *Vasár-*

¹¹⁸ Bálint Zoltán és Jámbor Lajos műépítészek terve. *Vasárnapi Ujság*, 1899. 17. sz., p. 269.

¹¹⁹ Ez az az első részben említett és hivatkozott sajtóorgánium, ahol Jámbor Lajos régi és új neve együtt, ebben a formában szerepel, hónapokkal a névváltozásról megjelent híradás előtt. *Magyar Ujság*, 1898. november 19. 321. sz., p. 9.

napi Ujság 1899-ben több, képekkel illusztrált, terjedelmes cikkben számolt be a magyar kiállítási épület terveiről. A pavilon belső helyiségeinek „tervét egyenlő gonddal és szeretettel készítették el a nevezett műépítések” – vagyis Bálint Zoltán és Jámбор Lajos. A jóváhagyott program alapján úgy az épület külső, mint belső termeiben művészi képet kellett adni Magyarországnak templomainak, kastélyainak belsőépítészeti díszeiről, felölve a hazánkban az évezredek során virágzott építészeti stílusokat. „Hogy itt nem lehet utánzásról és másolásról szó, az világos. Egy rendes nagyságú szobában, vagy teremben olykor monumentális építészeti részleteket kellett feltüntetni, egy templomot néhol egy kis szobában kellett bemutatni és így a termek nem voltaképi másolatok, hanem az illető kor szellemében készült s még meglevő motívumok fölhasználásával megalkotott interieurök.”¹²⁰

A korabeli sajtó nem győzte magasztalni az ezredéves kiállítás történelmi főcsoportját alkotó épületek, majd a párizsi magyar pavilon kialakítása során egyaránt érvényesülő elvet: a történelmi stílusok evolúcióját az egyes építészeti korszakok legmarkánsabb, legszebb műemlékeinek közvetlen felidézésével érdemes bemutatni.

A történelmi kiállításnak helyet adó épület mellett a kormánybiztosság külön pályázatot írt ki egyes összevont főcsoportok tárlatainak megtervezésére, kialakítására. A Bálint és Jámбор iroda a következő szakcsoportok installációinak tervezésére szóló megbízásokat nyerte el: az I. és a III. (Nevelés- és oktatásügy – Az irodalom, tudomány és művészet eszközei), a VII. és a X. (Mezőgazdaság – Élelmiszerek), illetve a XII. és a XV. (Középületek, házak és lakások díszítése és berendezése – Különbféle iparágak). Székely Miklós kutatásai alapján az is kiderült, hogy az építészpáros az installációkért 25 000 forint tiszteletdíjat kapott – ezért viszont a kiállításrendezéssel kapcsolatos összes munkálatot el kellett végezniük, a tervezéstől az elhelyezésem át a diszpozícióig.¹²¹ A Műcsarnok című lap 1898 novemberében arról tudósít, hogy *M. C. M.* jellegű tervükkel Bálint és Frommer nyerte meg a „bútor-, építőipar-, interieurök” témájú, egyesített magyar főcsoport művészi elrendezésének megoldására kiírt pályázatot.¹²²

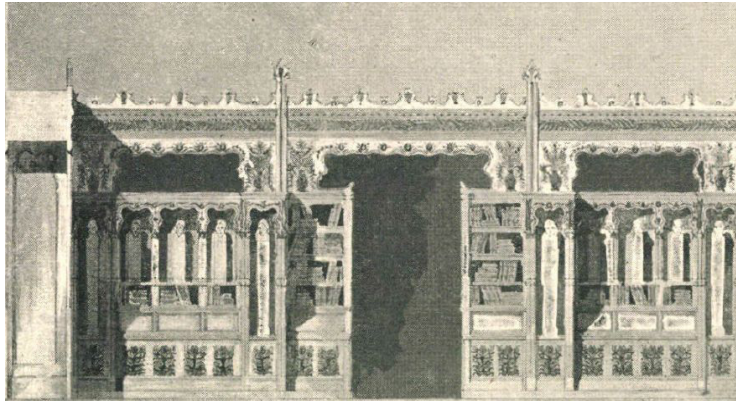
A *Magyar Iparművészet* 1900. évi 3. évfolyama nagy terjedelemben foglalkozik a párizsi világkiállítással – többek között a magyar csoportok Bálint és Jámбор által készített installációs terveivel (4. ábra). A folyóirat 1–2. számának illusztrációi között a XIII. (Fonó-, szövő- és ruházati ipar) installációjának Bálint és Jámбор által készített vázlatait is bemutatja – tehát a korabeli hírek alapján annyit biztosan tudunk, hogy három összevont és egy további főcsoport bemutatóit építészpárosunk tervezte. Az alábbiakban több fontos részletet idézünk a magyar csoportok Bálint és Jámбор által tervezett tárlatairól szóló cikkből.¹²³

¹²⁰ A párisi kiállítás magyar termei. *Vasárnapi Ujság*, 1899. 51. sz., p. 848–850.

¹²¹ *Székely*: i. m. (100), p. 132. Székely részben a Magyar Országos Levéltárban, részben a francia nemzeti levéltárban kutatta fel a világkiállításra vonatkozó adatokat.

¹²² Pályanyertes tervek. *Műcsarnok*, 1898. november 6. 14. sz., p. 124. (A csoport száma helyesen: XV.)

¹²³ A párisi kiállítás magyar csoportjai egy részének installációs tervei. *Magyar Iparművészet*, 1900, 1–2. sz., p. 53–56.

4. ábra: Részlet az I–III. főcsoport installációjának terveiből – akvarell¹²⁴

A kormánybiztos a megbízások kiadása előtt több szakegyesülettel, köztük a *Magyar Iparművészeti Társulattal* konzultált. Kiemelt kérdésként fogalmazódott meg, miképpen lehet a szétszórtan lévő szakcsoportoknak egységes, a többi nemzet bemutatóitól megkülönböztető jelleget adni. Az iparművészek helyeselték a kormánybiztos intencióját. A kiválasztandó „szakférfinak ... oly kiforrott, határozott egyéniséggel bíró művésznek kell lenni, a ki egyfelől alkotásaiban egyéniségét önállóan érvényesíteni tudja, másfelől pedig ismernie kell a régi hazai műiparunk emlékeiben fenmaradt s a magyar nép művészi munkáiban fölhasznált díszítési elemeknek és azoknak az alkalmazására nézve észlelhető közös jelleget, a mit jogosan *magyar* típusnak tekinthetünk. E mellett szükséges, hogy az illető alaposan tájékozva legyen a *modern* művészi irányzatokról s törekvésekről. Ilyen művésznek elégséges lesz, ha tudja a kitűzött célt. Ekkor bizonyosan meg fogja találni a módot s a megfelelő eszközöket, hogy a jelzett föladatot megvalósítsa.”

A szaklap elégedetten konstataulta, hogy a nehéz feladat egy részével megbízott „szöveteséges két építész: Bálint Zoltán és Jámbor Lajos” terveiből látható, hogy a kormánybiztos jó kezekre bízta a nehéz probléma megoldását: meglesz a harmónia a kiállított tárgyak s azok kerete között. Különösen igaz ez az Iparművészeti Társulat befolyása alatt álló XII. és XV. összevont főcsoportban, amelynek kiállítási tárgyai a modern felfogás mellett határozott magyaros jelleget mutatnak. A társulat és az építőművészek álláspontjának összhangját bizonyítja a tervezőknek a terveikhez csatolt szövege, amelyet a lap közzétett, és amelyet keretes írásunkban mi is idézünk.

¹²⁴ Magyar Iparművészet, 1900, 1–2. sz., p. 55.

Bálint és Jámbor az egyes szakcsoportok installációiról

„Ismeretes a párisi kiállítás szervezete, a mely szerint a nemzetek nem lépnek fel önálló pavillonokban, hanem azonos iparaik, óriási kiterjedésű csarnokokban egymás mellett, úgy szólván a legélesebb versenyben kerülnek bemutatásra.

Ez alól a rendszer alól csakis az úgynevezett 'Avenue des puissances étrangères' tesz kivételt, hol az egyes hatalmak, úgyszólván egyediségük megóvására, külön pavillont emelnek. Ezekre a pavillonokra kötelező volt a történelmi stílus, önként érthető tehát, hogy ezt a pavillont Magyarország műemlékeinek legjavából választott motívumsorozatból terveztük; a nagy csarnokban pedig természetesen oda kellett törekednünk, hogy erősebben megkülönböztessük magunkat a többi nemzettől és itt is versenybe lépünk velük, nemcsak iparunkkal, de annak bemutatási módjával. Bele kellett vinnünk a modernséget tervezeteinkbe, de be kellett mutatni azt is, hogy van egyéniségünk, hogy a magyar az a nemzet, mely erős faji jellegével mindenre, a mi itt keletkezik, reá nyomja bélyegét.

A feladat nem volt könnyű és természetes, hogy az eredményt bizonyos szorongással bocsátjuk a világ kritikája alá. Nem várunk sokat, de teljesen ki fog elégíteni, ha sikerült a magyar osztályokat megkülönböztetni a szomszéd államok osztályaitól, ha a kilométernyi távolságokban levő egyes iparcsoportok összetartozóságát feltüntettük azzal, hogy magyaros zamatot hoztunk bele a világ nagy vásárjában abba a részébe, a melyek a magyarság létét és virágzását hirdetik.”

A szakértőknek és a sajtó képviselőinek 1899. december közepén mutatta be Bálint és Jámbor azokat az installációs terveket, amelyek kialakításával őket bizta meg a kormánybiztosság. Erről az eseményről is számos tudósítás látott napvilágot, közülük most kettőt idézünk.

Bálint és Jámbor Nagymező utcai műtermében számos előkelő vendég és a sajtó munkatársai részvételével zajlott az a bemutató, amelyen a műépítészek a magyar pavilon, illetve az általuk tervezett csoportok belső kiképzésének terveit prezentálták. A látott tervek alapján a *Budapesti Hirlap* újságírója úgy vélte, hogy „a két fiatal mérnök nem csak praktikusán, de szellemesen, sok eredetiséggel, legtöbbször szépen s teljesen modern keretekbe illeszkedve oldotta meg a rájuk bízott feladatot” — és azt is megelőlegezte, hogy sok elismerésben lesz részük, „kivált az ötletek eredetisége tetszik majd”. A cikkíró külön kiemelte, milyen jól sikerült megoldani a hatalmas feladatot: magyar motívumok összegyűjtését, megszerkesztését és ezek alkalmazását a díszítésben. Az építészeknek kéretlenül is nyújtott rengeteg jó tanács mellé az újságíró is odatette a véleményét: úgy látta, a közoktatásügyi csoport túlszűfolt lett, „azt talán levegősebbé, könnyebbé lehetne tenni.” Elismeréssel szólt a magyar csar-

nookról, amely „praktikus, modern, könnyű s magyaros” lett, „a mezőgazdasági csoportban nagyon ügyes a díszítés, az a hatvanhárom méternyi, ritka leleményességgel tökindeből, venyigéből stilizált füzér”. A pompás huszárterem (5. ábra) mindenkinek elnyerte a tetszését, de a történelmi pavilon összes terme „megannyi külön méltánylást és dicséretet érdemlő alkotása a két magyar építésznek, kiknek művészi érzékénél tudásuk s lelkiismeretességük se kevesebb”.¹²⁵

5. ábra: A huszárterem – akvarell

A *Magyarország* tudósítója megemlítette, hogy a sajtóbemutató előtt pár nappal egy berlini lap levelezője „sörizű szellemességgel 'architektonischer Gulasch-nak' nevezte” a Párizsba tervezett pavilont, amiért az régi magyar építészeti motívumokból van megalkotva. Szerencsére a vendéglátóknak ezzel ellenkező a véleménye: a francia köztársaság elnöke mellett más államférfiak, illetve sok művész is a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott a készülő magyar pavilonról. A vendéglátó műépítészek „diszes szecsessziós mütermében nagy és előkelő társaság gyűlt egybe”, akiknek Bálint Zoltán mutatta be a három tágas termet betöltő, a pavilon főhelyét elfoglaló huszárteremről készült pompás tollrajzot és a többi helyiségről készült terveket.¹²⁶

Nemcsak Bálint és Jámbor prezentálta a kiállításra készült terveit; általános helyeslés fogadta Lukács Béla kormánybiztos arra irányuló javaslatát, hogy a világkiállításra szánt művek egy részét mutassák be a hazai közönségnek.

A próbakiállítás zömét az *Iparművészeti Múzeumban* rendezték meg, a *Szent István-szobát* *Thék Endre* gyárában állították fel, *Jungfer Gyula* pedig saját műhelyében szemléltette

¹²⁵ A párisi magyar kiállítás tervei. Budapesti Hirlap, 1899. december 14. 346. sz., p. 9.

¹²⁶ A párisi kiállítás magyar tervei. Magyarország, 1899. december 14. 345. sz., p. 8.

kovácsolt munkáit. *Ferenc József* mindhárom bemutatót megtekintette, majd nagy elismeréssel nyilatkozott az ott látottakról. A próbakiállításon a történelmi tárlat értékesebb darabjai és a huszárterem mellett az ősfoglalkozás csoportját, a XII. és a XV. (iparművészeti) főcsoport keretében kiállítandó tárgyak egy részét – köztük a budai királyi várba készült bútorokat, *Erzsébet királyné* kerti szobájának berendezését, az új országház miniszterelnöki szobáját, a fővárosi polgármesteri szoba bútorzatát, továbbá az iparművészeti iskolában és a szakiskolákban készült munkákat prezentálták.¹²⁷

A párizsi világkiállítás magyar pavilonja

A franciák részéről a megelőlegezett bizalom jeleként lehetett értékelni, hogy a magyar kiállítási épületnek is a legszebb, leglátogatottabb helyen, a Szajna partján kialakított „nemzetek utcáján” (*Rue des nations*) adtak helyet. Amint korábban már említettük, a pavilon külső-belső kialakításának koncepciója azzal az eltökélt szándékkal született, hogy a világnak meg kell mutatni tíz évszázados történelmi fejlődésünk egyházi, hadi és polgári megnyilvánulásait. Az épület kiképzésének fő eszméje a magyar architektúra retrospektív bemutatása volt: ezt a meglévő műemlékek jellegzetes alkotóelemeinek szellemes ötvözésével kívánták elérni.

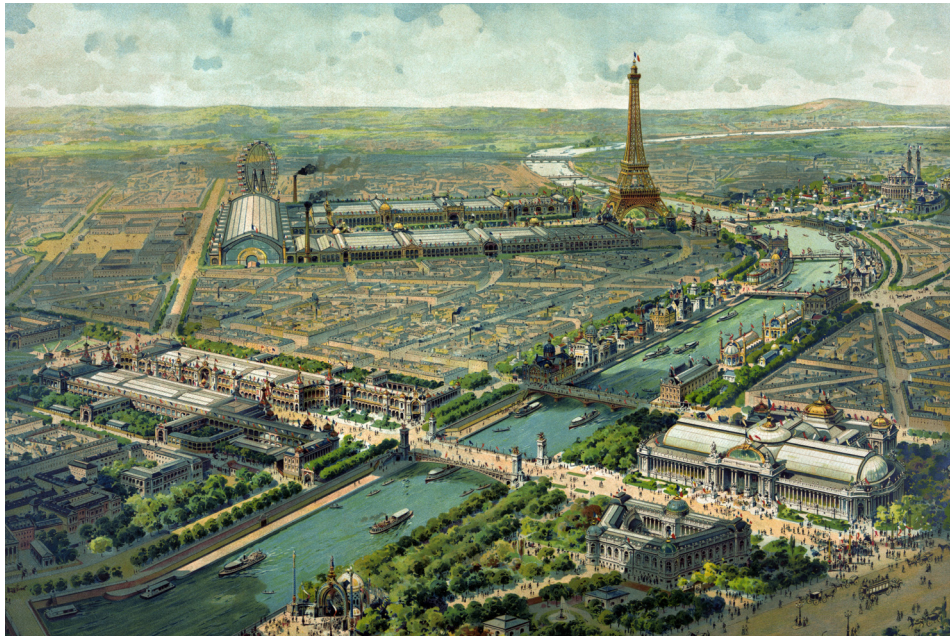
A kiállításra jó néhány kalauz készült, a helyszíni beszámolóknak se szeri, se száma – ezek vázlatos ismertetése is sok száz oldalra rúgna. A hatalmas kínálatból néhány rangos kiadványt választottunk ki, amelyeket a Bálint Zoltán és Jámbor Lajos tervei alapján elkészült kiállítási elemekre fókuszálva igyekeztünk a lehető legrövidebben kivonatolni. Ez a fejezet a magyar pavilonnal, a következő az építészpáros által tervezett és berendezett főcsoportokkal foglalkozik. A felépítendő kiállítási csarnok kapcsán 1898 nyarán többkörös egyeztetés zajlott *Fittler Kamill* főépítész és a francia hatóságok között – főleg amiatt, hogy az első magyar tervek a megadott területnél nagyobb beépítést tartalmaztak. A francia szervezőbizottság az év végén fogadta el a módosított terveket. Az alagsor rendeltetésében is megállapodtak: oda került a magyar vendéglő.¹²⁸

A kiállítás építési – köztük a magyar pavilon kivitelezési – munkálatai nem készültek el a tervezett időben, ezért a világkiállítást 1900. április 14-én csak formálisan nyitották meg. A magyar pavilon berendezése április 11-én vehette kezdetét, ünnepélyes megnyitóját április 28-án tartották. A negyven résztvevő ország közül a magyar pavilon sorrendben harmadikként vált látogathatóvá.¹²⁹

¹²⁷ A magyar iparművészet főpróbája. Magyar Iparművészet, 1900. 3. sz., p. 104–131.

¹²⁸ Székely: i. m. (100), p. 128.

¹²⁹ Miklós: i. m. (105), p. 161–162.

6. ábra: Lucien Baylac: A világiállítás panorámaképe¹³⁰

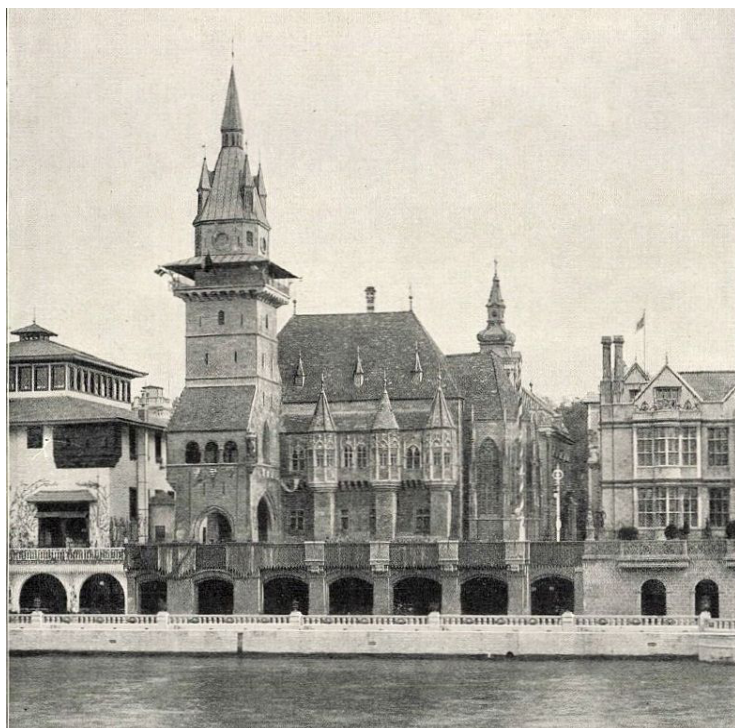
A történelmi kiállításnak helyet adó magyar épületet *Mihalik József* a *Magyar Iparművészet*, *Jászai Rezső* pedig a *Magyar Szemle* olvasóinak mutatta be részletesen.¹³¹ *Hornyánszky Viktor* 1901-ben *Erdélyi Mór* gyönyörű fényképeivel illusztrált, reprezentatív kötetet adott ki Magyarország világiállítási szerepléséről – e könyv tanulmányait, továbbá Miklós Ödönnek a kiállítás lezárása után írt összefoglaló munkáját többször idézzük. Az alábbiakban e művek segítségével járjuk be gondolatban a Bálint és Jámbor által megálmodott „tündérpalotát” és annak teremt.

Az építészek a palotabelső építészeti kiképzését és díszítését részben az adott épületszárny külső kialakításának, részben a kiállított tárgyak jellegének, stíluskorszakának megfelelően alkották meg. Az épület egyik homlokzata a Szajna felé (7. ábra), a másik a *Quai d’Orsay*-ra nézett. A folyó felőli front a gótikát mutatta be a vajdahunyadi vár tornyocskákkal ékesített falával és a csütörtökhelyi kápolna szentélyével. A balszárnyon a kassai Szent Mihály-kápolna homlokzata képviselte a kora reneszánsz stílust. A vajdahunyadi rész és a kassai kápolna

¹³⁰ *Lucien Baylac*: Vue panoramique de l'exposition universelle de 1900: https://hu.wikipedia.org/wiki/Vil%C3%A1gki%C3%A1ll%C3%ADt%C3%A1s#/media/F%C3%A1jl:Vue_panoramique_de_l'exposition_universelle_de_1900.jpg

¹³¹ *Mihalik József*: A magyar történelmi pavillon. *Magyar Iparművészet*, 1900. 6. sz., p. 325–333. és *Jászai Rezső*: Páris IV. *Magyar Szemle*, 1901. 20. sz., p. 230–232.

között magasodott a körmöcbányai vártemplom impozáns tornya; annak első emeletén festői loggia nyílt a Szajna felé. A román és gót szárnyat egyfelől reneszánsz, másfelől barokk stílusú épüetrészek kapcsolták össze egymással. Itt a díszítőelemeket felsőmagyarországi műemlékek: a már említett Szent Mihály-kápolna homlokzatának, a lőcsei városháza arkádíveinek, az eperjesi *Rákóczi-háznak* és a bártfai városháza érdekes elemeinek hű másolata adta. A barokk részen a díszítőmotívumok a szintén Eperjesen található *Klobusiczky-házról*, illetve a budapesti szerb ortodox templom tornyáról származtak.

7. ábra: A magyar pavilon a Szajna felől¹³²

A pavilon belső, középső részét négyszögletű udvar foglalta el, amelynek építészeti elemei *Ják* és *Gyulafehérvár* román kori oszlopsorait idézték fel. Az előcsarnokból a keresdi *Bethlen-kastély* és a bártfai városháza lépcsőházának mintájára kialakított lépcsősoron lehetett feljutni az emeletre, ahonnan kellemes látványt nyújtott a román kori kolostorudvar.

¹³² A magyar történelmi pavillon. In: Magyar Iparművészet, 1900. 6. sz., p. 326.

8. ábra: A magyar pavilon főkapuja¹³³

A jáki templom kapuzatát idéző főbejárat a Quai d’Orsay-n kialakított nemzetek utcájáról nyílt, ezen belépve a látogatót *Szent László* legendáját ábrázoló, 15. századi falfestmények és régi síremlékek fogadták. Az első terem mennyezete a pécsi román kori székesegyház mellékhajóinak mintájára fából készült; itt a honfoglalás korának nevezetes emlékeit, köztük a hadászati eszközöket és az *Árpád-házi királyok* éremgyűjteményét mutatták be, a falakon a korszak legkiválóbb épületeiről készült festmények függtek. A pozsonyi városháza főbejáratának *Anjou-korabeli* boltozatát felidéző második terem az *Árpád-házi királyoktól* a *Luxemburgi Zsigmondig* terjedő korszak relikviáit, köztük az *Aranybullát* és más értékes okleveleket, armálisokat – köztük *I. Ferenc* francia királynak a mohácsi csata után írt kondoleáló levelét – sorakoztatta fel.

A vajdahunyadi vár lovagtermének mintájára kialakított, a *Képes Krónika* illusztrációi nyomán készült freskókkal díszített helyiség fegyverek – köztük *Mátyás király*, *Zrínyi Miklós* kardja –, illetve zászlók befogadására szolgált. Következett a csütörtökhelyi kápolna szentélyének festett üvegablakokkal megvilágított terme, amelynek díszhelyét a remekművű káposztafalvi nagy szárnyas oltár foglalta el. Az V. és a VI. teremben *Herman Ottó* mutatta be

¹³³ I. m. (132), p. 328.

a magyar halász- és pásztoréletet bemutató gyűjteménye legszebb darabjait. Az egyik terem plafonját a magyardályai református templom különleges mennyezetének másolatával díszítették, a másikon az építészek népies díszítésű gerendamennyezetet alakítottak ki.

A felső szinten a látogatók először a budapesti szerb templom és a miskolci görögkeleti templom formakincse alapján kialakított helyiségbe léphettek be. Eredetileg csak egy terem volt kijelölve a görögkeleti egyházi kincsek számára, de azok gazdagsága és értéke miatt a következő terem egy részében is ezeket állították ki. *Czobor Béla* akadémikus, művészettörténész szava is tette, hogy a VIII. teremnek a besztercebányai *Turcsányi-házból* vett stukkódíszítése nem volt összhangban az ott bemutatott kincsek stílusával.¹³⁴

A IX. teremben a fraknói *Esterházy-vár* kincstárának mennyezetdíszítése alatt elhelyezett pompás arany- és aranyozott edények, ékszerek, miseruhák, ereklyetartók, hímzések, metszetek közül is kiemelkedett Magyarország 1528-ból származó, első ismert színes térképe.¹³⁵ Az ún. erdélyi terem kialakítása a keresdi Bethlen-kastély egyik reneszánsz termékévé.¹³⁶ Az ún. erdélyi terem kialakítása a keresdi Bethlen-kastély egyik reneszánsz termékévé fel, tárlóiban és falai mentén a régi magyar iparművészet részben erdélyi, részben felsőmagyarországi műhelyekben készült, remekbe szabott ötvösművei, bútorai stb. sorakoztak.

A régi magyar könyveknek szentelt XI. terem plafonját Bálint és Jámbor a *Háromszék* vármegyei *Maksa* evangélikus templomának gazdagon kifestett kazettás mennyezete alapján alakította ki. Az itt bemutatott értékek között Mátyás király könyvtárát tizenkét *Corvina* képviselte.¹³⁶ A kiállítás hivatalos katalógusa szerint a felbecsülhetetlen értékű kódexek közül kilencet a császári udvar gyűjteménye, hármat a *Magyar Nemzeti Múzeum* könyvtára adott kölcsön a kiállítás idejére.¹³⁷ A kódexek, ősnymtatványok és könyvkötészeti remekművek mellett díszes főúri öltözetek, kárpitok, festmények emelték a terem fényét.

A következő helyiség a köpcsenyi *Batthyányi-várkastély* rokokó stílusában volt díszítve, és a 17–18. század remekbe szabott kézműves termékeiből adott válogatást: edények, kosztümök, fém és fajansz asztali készletek, céhjelvények sorakoztak egymás után. A XIII. számot viselő teremben, amelynek plafonját részben a körmöcbányai városháza, részben a sárospataki donjon stukkói díszítették, Mátyás-korabeli és 16. századi, nagy értékű ötvösműveket, ékszereket, hímzéseket, miseruhákat mutattak be a látogatóknak.

A magyar kiállítási csarnok kétségkívül legnagyobb attrakciója az impozáns méretű, 18,5 méter hosszú és 3,5 méter magas huszárterem volt. A látogatók nem győzték magasztalni az ötletet, amellyel az idegen nemzetek által a legjobban kedvelt fegyvernemet, a magyar hu-

¹³⁴ *Czobor Béla*: Magyarország történelmi kiállítása. In: Magyarország a párisi világkiállításon, 1900. Hornyánszky Ny., Budapest, 1901, p. 1–18.

¹³⁵ A Lázár-térképéknél is ismert, 1528-ban Ingolstadtban készült *Tabula Hungariae* egyetlen példányban maradt fenn. Apponyi Sándor gróf ajándékként került mai őrzési helyére, a nemzeti könyvtárba.

¹³⁶ Mihalik szerint 12 (9 Bécsből, 3 Budapestről érkezett), Jászai szerint 13, Czobor szerint 9 eredeti *Corvina* volt kiállítva.

¹³⁷ *Catalogue de l'exposition historique installée dans la pavillon de la Hongrie*. Libr. Centrale des Beux-Arts, Paris, 1900, p. 144–153.

szárságot mutatták be. A helyszíni beszámolók kiemelik, hogy a magyar huszárok története már a honfoglaló magyarokkal kezdődött, majd a *Nagy Lajoshoz*, Mátyáshoz és Rákóczihoz hű katonákon át az 1848-as szabadságharcig tartott. Mihalik így láttatja velünk a terem fő attrakcióját: „remekül és gazdag pompával kiképezett teremben van *Vágó Pál* és *Pataky László* nagy vászna, mely álomszerű megjelenésben, délibábos magyar tájék fölött a világító őrűz messze elvonuló füstjében vágatató magyar huszárok alakjait korhű kosztümök- és fegyverzetben állítja a néző elé”. A huszárság, amely a viláckiállítás előtti időszakban nagyon sokat veszített korábbi jelentőségéből, itt ismét megkapta az évszázados küzdelmekben kiérdemelt dicsőségét.

A Bálint és Jámbor által tervezett installációk

Az *Eiffel-toronytól* nem messze kapott helyet az I-es és a III-as összevont főcsoport: a nevelés- és oktatásügyi, illetve az irodalom, tudomány és művészet eszközeinek a csarnoka.

A rendezők nem véletlenül állították az első helyre a nevelést és az oktatást – lévén ez képezi a nemzetek haladásának, nagyságának alapját. A kiállítási épületben több helyszínt is kijelöltek a magyarok számára – szerencsére „a magyar tanügyi és kulturális kiállítás a terület fővonalán előkelő és nagy helyet foglalt el”, azonban a földszinten és az emeleten lévő helyszínek egységes kialakítása nem volt könnyű. A tervezők sikeresen oldották meg a feladatot: a magyar csoport úgy „gazdagságával, mint berendezésének stílbeli eredetiségével első tekintetre” magára vonta a figyelmet. Bálint és Jámbor szecessziós stílusban tervezte meg az installációt: a homlokoldalon „diadalkapuhoz hasonló nagy portálékba foglalt nagy üvegszekrények” álltak. Erődi Béla úgy vélte, a vitrinek oszlopfejein álló, magyar motívumú pávák kevésbé illettek a tárgyhoz, de a többi elemtől el volt ragadtatva. A magyar tudomány és művelődés történelmi alakjainak mellszobrai fogadták a látogatókat, akik *Szent István*, *Mátyás király*, *Verbőczy István*, *Balassa Bálint*, *Pázmány Péter*, *Bethlen Gábor* előtt tisztelgettek. A nemzeti lobogókkal, címerekkel, feliratokkal díszített keret „igen izlésesen volt elrendezve”.

Az egyes alosztályokat egymástól elválasztott fülkékben helyezték el. Az oktatás- és nevelésügyi csoportban díszes hely volt fenntartva a nemzet koszorús költője, Jókai Mór művei és egyes emléktárgyai számára. A Párizsba személyesen ellátogató, ott hatalmas sikereket arató írófejedelem élővirágokkal díszített mellszobra körül sorakoztatták fel műveinek százkötetes, a Révai Testvérek által készített díszkiadását, amely a viláckiállítás nyomdászati nagydíjában (Grand prix) részesült (9. ábra).

9. ábra: A Jókai-szoba. Fotó: Erdélyi Mór¹³⁸

Jókai mellett kapott helyet a tudomány két nagy műhelye, a *Tudományos Akadémia* és a Nemzeti Múzeum. A közoktatást berendezett iskolai osztályterem, különböző szemléltető eszközök segítségével mutatták be, ezt követték a kisdedovó és tanítóképző intézmények, ahol sokféle leleményes játékot állítottak ki. A sort hosszan folytathatnánk a polgári iskolák során keresztül az akkor divatos nőiskolákon át a felsőfokú tanintézetekig. Párizsban a budapesti tudományegyetem bölcsészeti és orvosi fakultása, a műegyetem és a kolozsvári egyetem mutatkozhatott be; ezek az intézmények a földszinten a legszebb helyet foglalhatták el.¹³⁹

Az összevont XII. és XV. – az egyszerűség kedvéért iparművészetinek hívott – szakcsoport Bálint és Jámbor tervezte installációját a legtöbben elismerő véleménnyel fogadták. Nem így *Györgyi Kálmán*, aki úgy vélte, hogy „a keret, a melyben a csoport bemutatkozott,

¹³⁸ A Jókai-szoba. Fotó: Erdélyi Mór. Vasárnapi Ujság, 1900. 47. évf. 36. sz., p. 590.

¹³⁹ *Erődi*: i. m. (98).

nem mondható minden ízében sikerültnek.” A művészeti szakíróknak sem az összhatás, sem a vitrinek és a drapériák alkalmazása nem nyerte el a tetszését, de azt kénytelen volt elismerni, hogy „a magyar osztály installációjának tagadhatlan eredetisége és az egyes kisebb csoportoknak izléses elrendezése miatt a látogatók érdeklődését felkeltette.” Az iparművészeti kiállítás keretei között mutatták be a historikus belsőépítész két frissen elkészült alkotását: a budavári palota Szent István-termét és az új *Parlament* miniszterelnöki szobáját, továbbá a székesfővárosi polgármesteri szobát és a nemrég elhunyt Erzsébet királyné számára készült kerti lak berendezését. Ferenc József rendeleti úton járult hozzá a *Hauszmann Alajos* által román stílusban tervezett Szent István-terem, illetve a felesége számára készült kerti pihenőszoba kiállításához – ez utóbbi *Faragó Ödön* tervei alapján készült, és akkora sikert aratott, hogy a londoni *Victoria and Albert Museum* megrendelte a gyűjteménye számára.¹⁴⁰

A Bálint és Jámbor által elnyert harmadik összevont főcsoport tárgya a mezőgazdasági termelés és az élelmiszeripar volt. A malom-, illetve a szeszipari országos egyesület elnöki tisztségét betöltő *Bosányi Endre* igen elismerőleg írt a kettős szakcsoport installációjáról, amely magától értetődő természetességgel mutatta be a kapcsolatot a mezőgazdasági termények és a feldolgozott késztermékek között. A szél, a víz, illetve a gőz erejével hajtott malmok fejlődéstörténetét bemutató terem „eredeti felfogásra és nagy műízlésre valló architektúráját a búzakaralász képezte, és melynek színhatását az alapszínnek választott legmélyebb sötéttkék discret aranyozással a sima felületeknek aransárga selyemmel való kárpitozása csak fokozta.” A magyar malmok által forgalomba hozott különféle lisztek és melléktermékek „egy magyar aratóleány szoborműve” alatt, üvegerlegekben voltak csoportosítva. A cukoripar „az izléses elrendezés tekintetében talán még kiválóbb módon” vett részt a kiállításon. „Egy hosszúkás négyyszögű terem tiszta secessió-stílusban jávorfából faragott és nyolcz mezőre osztott falazatot mutat”. Kétoldalt kapuzatot alakítottak ki, a kapu homlokzatán díszes fémbetűk. A fából kifaragott, felfelé terebélyesedő lomboatot több helyen a magyar címer díszítette. A háttérben arany mozaikkal kirakott fal előtt egy trónon a Szent István palástjával borított *Hungária* ülő szobra foglalt helyet, jobbán az ipart ábrázoló ifjú, balján a mezőgazdaságot megszemélyesítő leányalakkal. „A terem falburkolatát képező gyönyörű famunka az egyes mezőket elválasztó masszív sárgaréz diszitással rendkívül előkelő és a mellett mégis discret izlésre vallott.”¹⁴¹

A Bálint és Jámbor pályatervei alapján elkészült szakcsoporttárlatok után megemlítjük, hogy a képzőművészeti, építőművészeti alkotásokat bemutatni hivatott II. számú, művészet

¹⁴⁰ *Györgyi Kálmán*: Magyarország iparművészeti kiállítása. In: Magyarország a párisi világkiállításon, 1900. Hornyánszky Ny., Budapest, 1901, p. 69–83. A budai várban őrzött bútorok megsemmisültek, de a Györgyi Kálmán által említett korabeli másodpéldányok ma is megvannak a londoni múzeumban. 2009-ben bemutatták őket az Iparművészeti Múzeumban rendezett szecessziós bútorkiállításon.

¹⁴¹ *Bosányi Endre*: Magyarország élelmiszeri ipara. In: Magyarország a párisi világkiállításon, 1900. Hornyánszky Ny., Budapest, 1901, p. 145–152.

főcsoportban – Alpár Ignác, Hauszmann Alajos és mások mellett – Bálint és Jámbor kiállítóként is bemutatkozott. A magyar képzőművészeti kiállításról beszámoló *Diner Dénes József* művészettörténésztől idézünk: „Jámbor Lajos és Bálint Zoltán a kik most együtt dolgoznak, azon igyekeznek, hogy az új magyar stílust a modernség motívumaival párosítsák, a mivel azután igen érdekes, tegyük hozzá, hogy jeles eredményeket érnek el; különösen a dekoratív részben, a melyet nagyvonalúan és egységesen képeznek ki.”¹⁴² A Vasárnapi Ujság 1899. 17. számában a Lukács Béla által a párizsi kiállításról írt cikket Bálint és Jámbor három akverelleje díszíti: ezeket a rajzokat is kiállították Párizsban.¹⁴³

A viláckiállítás eredményei – számokban, szavakban

A viláckiállítás magyar mérlegét a Lukács Béla halála után kormánybiztossá előléptetett Miklós Ödön készítette el 1903-ban megjelent 280 oldalas kötetében, amelyben összegezte a nemzetközi megméretetés adatait: a kiállítókat, a saját tulajdonú műtárgyakat rendelkezésre bocsátókat, a bevételeket és a kiadásokat stb.

Párizsban a magyar pavilon bizonyult a leglátogatottabbnak: a kiállítás 6,5 hónapja alatt naponta 5–6000 látogató kereste fel. Az érdeklődés és a tolongás olyan nagy lett, hogy a megnyitás utáni néhány naptól kezdődően korlátozni kellett az egyszerre beengedhető nézők számát. Az 5 millió koronára biztosított műtárgyak „soha nem remélt méltánylásban” részesültek. A francia köztársaság elnöke és kormánya csodálatának adott hangot, és a magyarok részéről megnyilvánuló, rendkívüli bizalomnak tekintette, hogy pótolhatatlan, eredeti műkincsek özönét mutatták be Párizsban. „A magyar pavillon nemcsak építészeti külső megjelenésében, de belső tartalmánál fogva is, minden túlzás nélkül a legnagyobb érdeklődést keltette az összes nemzetek pavillonjai között.” Annak ellenére, hogy tudták: a nemzeti pavilonok csak ideiglenesen állhatnak a Szajna partján, a franciák meg akarták gátolni a magyar palota lerombolását.¹⁴⁴

A legnagyobb sikert az I. és III. összevont főcsoportban, különösen a nevelés- és oktatásügyben érték el. A Jury-superieur elnöke, *Léon Bourgeois* exminiszterelnök azt nyilatkozta: az egész viláckiállításon megérdemelt, fényes sikereket vívott ki Magyarország, de a legbüszkébb a közoktatásügy és közművelődés körében elért nagy és feltűnő sikereire lehet.¹⁴⁵

Az elismerésben nem volt hiány. Joggal és okkal lehettek a kiállítás ügyéért oly sokat fáradozók elégedettek. Miklós Ödön így értékelte az eredményeket: „Az 1900-ik évi párisi

¹⁴² *Diner Dénes József*: Magyar képzőművészeti kiállítás. In: Magyarország a párisi viláckiállításon, 1900. Hornyánszky Ny., Budapest, 1901, p. 19–50.

¹⁴³ A párisi nemzetközi kiállítás magyar pavillonja. Bálint Zoltán és Jámbor Lajos műépítészekről. Vasárnapi Ujság, 1899. 17. sz., p. 272–274.

¹⁴⁴ *Miklós*: i. m. (105), p. 167–171.

¹⁴⁵ *Miklós*: i. m. (105), p. 173.

nemzetközi kiállításon való részvételünk, mint önálló állam és egységes nemzeté, egy nagy hazafias tény volt, a hol a multat az ezredév küzdelmével, a jelent haladó törekvéseinkkel, eredményesen mutattuk be! ... Az öntudatos munkát, nemzeti életünk általános haladását, teljes mértékben elismerte a kiállításon kialakult külföldi közvélemény is és a legvérmesebb reményeket felülmuló módon pecsételte meg a nemzetközi jury ítélete, midőn hazánkat végeredményben, a kiállításban résztvett 40 állam, ország és tartomány között az *ötödik* helyre emelte. ... A tények felsorolása, a jelentősebb adatok közlése meggyőzhet mindenkit arról, hogy azon vállalkozás, mely szerint a magyar birodalom a valódi állapot és helyzethez híven mutattassék be a világnak, e nagy nemzetközi versenyben, minden remélhető várározáson felül sikerült.”¹⁴⁶

És hogy a tényekről, számszerű adatokról is essék szó: Magyarország 22 helyszínen 3278 kiállítót vonultatott fel (nála lényegesen többet csak az USA és egy kicsivel többet Mexikó).¹⁴⁷ Néhány adat arról, milyen hatalmas mennyiségű tárgyat mozgattak meg: a naplókban 16 993 leltári egység szerepelt, amelyek közül a kiállítás után a tulajdonosok 7116 tárgyat állami hatóságoknak, illetve közintézeteknek adományoztak. Néhány adat az adakozásról: 3517 tárgyat (könyveket, fényképeket, modelleket, műszereket stb.) iskoláknak, tudományos, emberbaráti stb. intézményeknek adtak át. A huszárkiállításból a Magyar Nemzeti Múzeum részére 667 tárgyat, a Magyar Iparművészeti Múzeum részére pedig 9 tárgyat juttattak, a honvéd főparancsnokságnak a Vágó Pál-féle 2 nagy és 10 kisebb huszárképet, a *Ludovika Akadémiának* huszáregyenruhákat adományoztak – és a sort folytathatnánk.¹⁴⁸

A nemzetközi zsűri egyik tagja a következőket írta Erődi Bélának: Ha a kiállítás „győzelemnek mondható, úgy azzá teszi azt a kiállításon részt vett különböző nemzetek részvételének fényes sikere. Ezen népek között nagylelkűsége, művészi hatalma és életrevalósága által az első helyet foglalja el Magyarország, melynek győzelméhez tapsolni szerencsések voltunk. Sehoh se találtunk nagyobb buzgóságot, hogy a mi nagy nemzetközi versenyünk fényesen sikerüljön, mint önöknél. Nem tudjuk igazán, mit bámuljunk jobban, vajjon a magyar pavillon csodás izlését és architektúráját-e, mely a magyar nemzet multját varázsolja elénk, vagy a jelenkori kiállítást, mely az új nemzedék képzelhetlen munkásságáról és életképességéről tanúskodik. – Büszkéek is voltunk mi, franciák, hogy szemlélői lehettünk a fényes sikernek, melyet kivivott az a nemzet, melyet mi mindnyájan szeretünk s a mely hivatva van Európában olyan fényes szerepet játszani a jövőben, mint a minőben része volt a multban.”¹⁴⁹

¹⁴⁶ *Miklós*: i. m. (105), Előszó, p. III–IV.

¹⁴⁷ *Miklós*: i. m. (105), p. 153.

¹⁴⁸ Akit a részletek érdekelnek, az adatokat megtalálja *Miklós Ödön* sokszor idézett művének 268–269. oldalán.

¹⁴⁹ *Erődi*: i. m. (98), p. 59–60.

10. ábra: A magyar pavilon korabeli ábrázolása¹⁵⁰

A párizsi világkiállítás Magyarországnak dicsőséget, megálmódóinak és megvalósítóinak rengeteg elismerést, sok-sok kiállítójának rangos díjakat hozott. A magyar pavilon megvalósításáért a Bálint és Jámbor építészpáros több magas kitüntetésben részesült: a magyar pavilon tervével és kivitelezésével elnyerték a nemzetközi zsűri építészeti nagydíját. A Grand prix-t a 40 kiállító ország közül csak az olasz, illetve a magyar pavilon érdemelte ki. A magyar uralkodó Jámbor Lajosnak a *Ferenc József-rend* lovagkeresztjét adományozta.¹⁵¹ A francia köztársasági elnök Bálint Zoltánt a Francia Becsületrend lovagkeresztjével tüntette ki.¹⁵²

Mint látni fogjuk, a párizsi világkiállítás csak az egyik csúcspont volt Jámbor és Bálint közös pályafutásában. Mielőtt azonban az időben továbblépnénk, és áttekintenénk a többi

¹⁵⁰ Exposition Universelle 1900 Paris – Pavillon de la Hongrie: https://fr.wikipedia.org/wiki/Fichier:Exposition_Universelle_1900_Paris_-_Pavillon_de_la_Hongrie_bis.jpg.

¹⁵¹ Az 1900. évi párizsi nemzetközi kiállítás bíráló bizottságainak eredeti jegyzőkönyvei alapján a magyar szent korona országai kiállítóinak és közreműködőinek megítélt kitüntetések hiteles jegyzéke. Budapesti Közlöny, 1900. 34. évf., 218. sz., p. 3–18. A Bálint és Jámbor építészpároson kívül a budai királyi vár építési terveit Hauszmann Alajos szintén Grand prix-t kapott. Más szakcsoportokban is több magyar kiállító nyert nagydíjat.

¹⁵² Különfélek. Magyar Iparművészet, 1901. 4. évf., 5. sz., p. 230.

nemzetközi kiállításon való szereplésüket, hadd idézzünk egy 1902-ben megjelent rövidke újságcikket, amely jól tükrözi a párizsi siker utáni megítélésüket.

Bálint és Jámbor

„E heti lapunkat három művész arczképe díszíti, a legjobb Erzsébet-szobor-tervezet alkotóié. Hogy kicsoda Zala, arról nem kell beszélni, mert már régi művész és mindenki ismeri. Bálintot és Jámbort is mindenki ismeri, de nem régiek. A híruk után ítélve mintha már száz esztendő óta dolgoznának, a dicsőség után ítélve, melyet eddig arattak, mintha legalább is hosszú szakállt eresztettek volna. Pedig látnivaló a czimlaprol, hogy nagy es szorgalmas munkájuk közben erre sem értek rá. Bálint Zoltán csak harmincz éves, Jámbor Lajos meg csak harminczegy éves. A világ az ilyen koru embereknek megengedi, hogy még valahol a népség, katonaság között statisztáljanak, ők azonban nem éltek ez engedelemmel. A párizsi kiállítás magyar palotáját ők csinálták s az internacionális pályázaton, tehát nem külön a magyar konkurrensok ellenében, ők nyerték meg a Grand-prix-t. Mióta működnek, minden nagyobb szabású feladatnál ott állnak az ő józan, átgondolt, amellet művészileg lendületes, mindenkor eredeti koncepcziójukkal... Mindenütt, ahol munka van és dicsőség kínálkodik, ott vannak Bálint és Jámborék.”¹⁵³

A további alfejezetekben néhány jelentős nemzetközi kiállításon való szereplésükről szólnunk. Az 1904. évi St. Louis-i világkiállításon való bemutatkozás – amely az első volt a tengerentúlon tartott kiállítások sorában – Magyarország szempontjából nem volt sikeresnek mondható.¹⁵⁴ Az iparművészeti csarnok kialakítására meghívásos pályázatot írtak ki – többek között a Bálint és Jámbor építésziroda számára –, de végül a berendezés *Horti Pál* terve alapján készült el.

Az 1905. évi velencei nemzetközi kiállítás magyar osztálya

A velencei nemzetközi kiállítások története 1893-ban kezdődött: ekkor határozták el, hogy egy nemzetközi képzőművészeti biennálé alapításával ünneplik meg az olasz király 1895-ben esedékes ezüstlakodalmát. Az idők során komoly rangot kivívott képzőművészeti eseménynek az első alkalomtól kezdve volt meghívott magyar résztvevője. Kis idő elteltével a magyar kormány – felismervén, a nemzeti sajátosságok bemutatása szempontjából mekko-

¹⁵³ Bálint és Jámbor. *A Hét*. 1902. február 16. 7. sz, p. 106–107. A cikk az Erzsébet királyné emlékművére kiírt pályázat első díjának megnyerése alkalmából íródott – akkor még senki nem sejtette, hogy az emlékmű nem ott, nem úgy, és nem akkor valósul meg...

¹⁵⁴ *Székely*: i. m. (100), p. 159.

ra jelentősége van a nemzetközi kiállításokon való részvételnek – a biennálén való szereplést az állami kultúrpolitika egyik célkitűzésévé tette. A magyar állam első ízben 1901-ben, másodjára 1905-ben, majd 1909-től, a magyar pavilon felépítésétől kezdve – kisebb-nagyobb kényszerű megszakításokkal, egészen napjainkig – folyamatosan képviselteti magát a velencei biennálékon.¹⁵⁵

Az 1905. évi, sorrendben a hatodik nemzetközi képzőművészeti tárlatot az olasz király nyitotta meg 1905. április 22-én. Abban az évben a rendezőbizottság fő célkitűzése a képző- és iparművészet egyenjogúságának és összetartozó voltának bebizonyítása volt.¹⁵⁶

A magyar terem berendezését, bútorzatát és a régi magyar motívumokat felidéző, aranyozott díszítését Bálint Zoltán és Jámbor Lajos tervezte. Sárga soborsini márványból készült a lábazat és a *Róth Miksa* színes mozaikberakásával díszített kandalló. A terem középpontjában egy mahagóniasztal állt, körülveve hat kárpitozott karosszékkal. A szövetek *Vaszary János* tervezte bazsarózsás motívuma és lilásrózsaszín, acélszürke színvilága a két bejáratú ajtó függönyein köszönt vissza. A magyar szecesszió textilművészetének jeles darabjaiként számon tartott kárpitokat *Kovalszky Sarolta* szötte.¹⁵⁷

11. ábra: A velencei kiállítás magyar terme. Az előtérben a Jámbor Lajos tervezte karosszékek¹⁵⁸

¹⁵⁵ *Bálványos Anna*: Magyar részvétel a Velencei Biennálén 1895–1948. In: Magyar művészet a Velencei Biennálén. Szerk. *Sinkovits Péter*, Új Művészet Alapítvány, Budapest, 1995, p. 39–53.

¹⁵⁶ A velencei kiállítás magyar terme. Alkotmány, 1905. 10. évf., 84. sz., p. 10.

¹⁵⁷ *Őriné Nagy Cecília*: Vaszary János iparművészeti tevékenysége. In: Vaszary János (1867–1939) gyűjteményes kiállítása. Szerk.: *Veszprémi Nóra*, *Szűcs György*, MNG, Budapest, 2007, (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai), p. 103–109.

¹⁵⁸ Velencei kiállítás. Magyar Iparművészet, 1905. 4. sz., p. 216.

A kor legnevesebb művészeinek, köztük *Ferenczy Károlynak, Lotz Károlynak, Mednyánszky Lászlónak, Munkácsy Mihálynak, Paál Lászlónak, Rippl-Rónai Józsefnek, Vaszary Jánosnak* a festményei mellett számos kisebb szobor, ötvösmunka, *Zsolnay-féle* kerámiaedény és más iparművészeti alkotás szerepelt a magyar teremben.¹⁵⁹

A kiállításra készített, Jámbor Lajos által tervezett karosszékek közül kettő ma az Iparművészeti Múzeum tulajdonában van. Ugyancsak a múzeum gyűjteményében található a *Vásár és a Jegyespár* című, párdarabként nyilvántartott gobelin és a négy ajtófüggöny Vasarytól.¹⁶⁰

Az 1908. évi magyar kiállítás Londonban

1908-ban a londoni *Earl's Court* kiállítási területen Magyarország mutatkozhatott be az angol főváros közönsége előtt. A londoni magyar kiállítás rendezősege meghívta a kiállításra Budapestet is. A részvételről felső szintű határozat született, a költségekre a közgyűlésnek nyolcvanezer koronát javasoltak megszavazni. A fővárosi közgyűlés azonban csak húszezer koronát volt hajlandó jóváhagyni – feltéve, hogy a kormány fedezi a hiányzó hatvanezer koronát. Időközben a polgármester tárgyalt a témáról a miniszterelnökkel, aki kinyilvánította, hogy a kormány legfeljebb a költség felét kész megtéríteni. A székesfőváros pénzügyi bizottsága végül úgy határozott, hogy negyvenezer koronával hozzájárul a költségekhez.¹⁶¹

A magyar kormány hosszas hezitálása és a támogatás terén megnyilvánuló szűkkeblűség miatt a magyar kiállítás nem tudott komolyabb sikert elérni – ennek ellenére a magyar szervezőket és kiállítókat eltörlhette a tisztas helytállás jó érzése.¹⁶² „Otthon kevesen tudják, hogy Londonban most magyar kiállítás van, még kevesebben látták – de annál többen szidják. ... Az a kiállítás helyéhez, költségeihez és a ráfordított időhöz képest elég becsületes, nem aratunk vele nagy dicsőséget, nagy gazdasági hasznunkra sem leszen, de szégyelnünk sem kell magunkat érte” – írta Londonból Bálint Zoltán a hazai építőművészeti folyóirat olvasóinak. A nehézségek ellenére részt vett például a kiállításon *Zsolnay Miklós* nagyiparos, akinek helytállását Bálint meleg szavakkal dicsérte: „Minél több kerámiát látok külföldön, annál nagyobbra becülöm a mi pécsi gyártmányainkat, amelyeknek világhírét a most már sírban pihenő tipikus magyar zseni alapította meg, Miklós fia pedig épp oly lelkesedéssel, sokszor áldozattal és törhetetlen fáradtsággal még fokozni igyekszik.”¹⁶³

¹⁵⁹ I. m. (158), p. 222–223.

¹⁶⁰ *Óriné*: i. m. (157).

¹⁶¹ Budapest Londonban. Pesti Napló, 1908. 59. évf., 77. sz., p. 14. o.

¹⁶² *Radács Jenő*, az Iparművészeti Múzeum akkor főigazgatója, aki részt vett a kiállítás szervezésében is, a Magyar Iparművészet hasábjain összegezte tapasztalatait, és reagált a hazai sajtóvisszhangra. (A londoni magyar kiállítás. Magyar Iparművészet, 1908. 11. évf., 5. sz., p. 206–217.)

¹⁶³ *Bálint Zoltán*: Londoni levél. Az Earl's Court-i magyar kiállítás és egyebek. A Ház, 1908, p. 82–84.

A nagy kiterjedésű, három részre tagozódott kiállítási területet London délnyugati részén, háztömbök között, vasúti pályák áthidalásával alakították ki. A rendezvény főutcája évről évre más külsőt kapott: 1908-ban a bemutatkozó ország után a *Hungarian street* nevet viselte. A magyar utca házaiban a háziipari kiállítás tárgyait helyezték el, azt remélve, hogy a szebbnél szebb kézműves termékek eladásával – az erkölcsi mellett – anyagi sikert is elérnek.

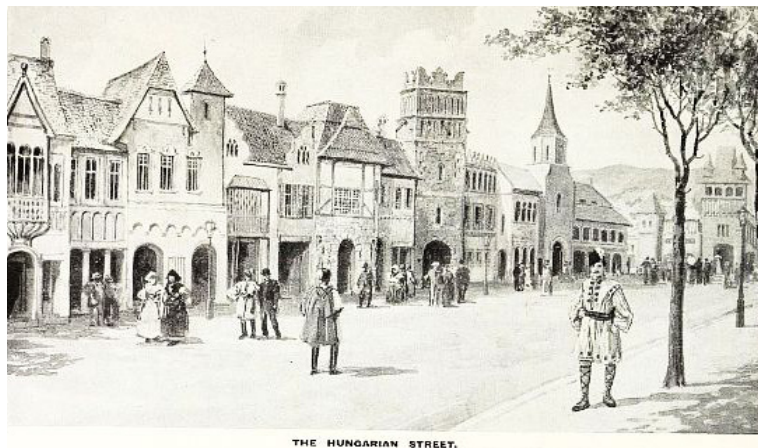
Bálint és Jámbor építészt az egyik főszervező, *gróf Battyhány Lajosné* kérte fel a magyar utca megjelenésének megtervezésére. A feladat embert próbálónak bizonyult, ugyanis az ott álló korábbi építményeknek csak a földszintje volt használható, a többi kulisszaként volt kialakítva. Az épületek szerkezete „elég korhadt és rozoga konstrukció. Ezen lényegesen változtatni nem lehetett. Kötvé voltunk a magasságokhoz is és a legtöbb esetben a meglévő nyílásokhoz” – írja Bálint a fent említett levelében. Az építészek óriási küzdelmet folytattak a tulajdonossal, akinek a szándéka szerint csak a festett kulisszákra korlátozódtak volna az átalakítások, amelyeket a lehető legkisebb ráfordítással akart megoldani, és mindemellett még a tervek saját kivitelezéséhez is ragaszkodott. Végül Jámborék számos megoldást „kiveszekedtek”, amelynek eredményeként a magyar utcát szegélyező építmények homlokzatán sikerült felidézni számos elsőrangú magyarországi műemléket.

A kiállítás katalógusából lehet megtudni, Londonban mely épületek meghatározó elemeit mutatták be. Az építészek tudatosan törekedtek arra, hogy az angol fővárosban ne a korábbi kiállításokon megjelenített műemlékek szerepeljenek. A látogatók a *Kőrösfőről* származó hármaskapuzaton keresztül jutottak a magyar utcába. A főbejáratnál jobbra eső épület egy főúri kastély külső és belső jellegzetességei alapján lett kialakítva. A másik oldalon álló egyik építmény a keresdi Bethlen-kastély emeleti árkádjait imitálta. A szűkszávú leírás megemlíti, hogy a 16. században a sgraffitókkal való díszítést igen kedvelték *Észak-Magyarországon*; ezt a stílust a fricsi *Bertóthy-várkastély* és a szinnyeújfalui torony másolata reprezentálta. A további építmények homlokzata *Eperjes*, *Késmárk*, *Bártfa* és más városok építészeti motívumait jelenítette meg.¹⁶⁴

A londoni kiállításon felépített kis magyar falut *Kossuth Ferenc* kereskedelmi miniszter külön támogatásban is részesítette. Az egyik házat *Wesselényi Miklós*né rendezte be, ő gyűjtötte össze a berendezéshez szükséges tárgyakat és kézimunkákat.¹⁶⁵ Négy parasztházat eredeti falusi bútorzattal és használati tárgyakkal rendeztek be; a katalógus több oldalt szentel a magyar parasztság tárgykultúrájának, jellegzetes háziipari termékeinek.

¹⁶⁴ Hungarian exhibition: Earl's Court, 1908. London. Gale & Polde, 1908, p. 92–94. és 109.

¹⁶⁵ Magyar falu Londonban. Budapesti Hírlap, 1908. 28. évf., 72. sz., p. 35.

12. ábra: A londoni kiállítás magyar utcája¹⁶⁶

A kútba esett hivatalos részvétel a philadelphiai világkiállításon

1925-ben több sajtóorgánium is beszámolt arról, hogy Magyarország meghívást kapott a fennállásának 150. évfordulóját világkiállítással megünneplő *Amerikai Egyesült Államoktól* az 1926-os philadelphiai világkiállításon való részvételre. Döntés született arról, hogy mintegy 3,5 milliárd koronás költségvetési forrást különítenek el a magyar háziipari és iparművészeti alkotások bemutatására. Hét magyar építészirodát kértek fel a magyar pavilon megtervezésére; a pályázat első díját Bálint és Jámbor nyerte el. A tényleges költségvetésbe azonban csak 1 milliárd korona került be, amely nem volt elegendő az önálló magyar pavilon felépítésére és berendezésére, így a magyar állam végül csak nem hivatalos jelleggel mutatkozott be az 1926. évi világkiállításon.¹⁶⁷

Monza – a nemzetközi iparművészeti kiállítás magyar szekciójának belső dekorációja

Magyarország 1930-ban rész vett a monzai nemzetközi iparművészeti kiállításon. Addigra három évtized telt el az első, zajos sikert aratott párizsi világkiállítás óta Jámbor és Bálint életében. A monzai kiállításról szóló hírek nem utalnak arra, hogy tudatosan ezt tervezték volna utolsó közös munkájuknak.¹⁶⁸

¹⁶⁶ I. m. (165), p. 80. <https://archive.org/details/hungarianexhibit00earl/page/80>.

¹⁶⁷ A filadelfiai magyar kiállítás tervének bukása. Az Est, 1926, 17. évf. április 22., p. 5. A magyar pavilont Györgyi Dénes tervezte meg, a szervezésbe az Országos Magyar Iparművészeti Társulat (OMIT) kapcsolódott be, amelynek részvételét díszoklevéllel ismerték el.

¹⁶⁸ A cikkünk első részében közölt dokumentumok alapján azonban tudjuk, hogy 1930 novemberében Jámbor kilépett a társas cégből, amely papíron ugyan létezett még egy ideig, de az iroda későbbi építészeti munkája – legalábbis egyelőre – nem ismeretes.

13. ábra: A monzai kiállítás részlete¹⁶⁹

A rangos olaszországi eseményen alkalmazott, szakmai körökben osztatlan elismerésben részesült feladatmegoldásról Bálint Zoltán számolt be a Magyar Iparművészet hasábjain. Az alábbiakban a figyelemre méltó cikk kivonatát közöljük.

Bálint Zoltán az 1930. évi monzai iparművészeti kiállításról¹⁷⁰

Részletek

Magyarországot az olasz kormány meghívása a monzai kiállításra némileg készületlenül találta: nem volt olyan anyagunk, amellyel egy nagy nemzetközi iparművészeti kiállítás keretében hazánkat méltón reprezentálhattuk volna. A meghívást azonban nem lehetett elhárítani, ezért kormányunk felhívta az Országos Magyar Képzőművészeti Tanácsot, hogy rendezze meg a kiállítás magyar osztályát. A Tanács a rendelkezésére álló kész anyagból összeválogatta a bemutatásra alkalmasnak vélt tárgyakat, és Ugron Gábor javaslatára Bálint és Jámbor építőművészeket bízta meg a kiállítás művészi tervezésével.

¹⁶⁹ A monzai modern iparművészeti kiállítás magyar csoportjának részlete. Magyar Iparművészet, 1930. 7–8. sz., p. 169.

Nem volt könnyű feladat a kedvezőtlen formájú négy szobából álló teremsort úgy alakítani, hogy a kiállítási anyag artistikus csoportosítása mellett eleget tegyünk a közlekedési kívánalmaknak, a kiállítás ne legyen túlsúlyos, és hogy a heterogén anyag ne tegyen vásári benyomást! Ezt az anyagot kellett némileg logikusan csoportosítanunk tárgyuk és anyaguk, valamint a kiállítók szerint, és ahol a kiállítási anyag kevésbé volt értékes, a bemutatás artistikumával pótolni a belső tartalom másodrendűségét.

Az installációnak, a vitrinák elgondolásának volt egy nívója, valami új, aminek elvitathatatlanul sikere volt, és amire több idegen nemzetbeli művész azt mondta nekünk: ne csodálkozzunk, ha ezzel a rendezési móddal még fogunk találkozni, ezt az elrendezést sokszor fogják utánozni!

Az egyes szobák ablakai a rövid oldalon vannak, emiatt a vitrinákat úgy kellett elrendezni, hogy azok lehetőleg sok világítást nyerjenek, és a kiállítási tárgyak befogadására minél nagyobb fronthosszuk legyen. A vitrinákat tehát kirakatszerűen, lépcsőzetes alaprajzzal és befelé, a világosság felé forduló frontokkal terveztük. A szemközti falat úgy használtuk ki, hogy oda építettük be a kiállítás legmonumentálisabb darabjait, a nagy templomi üvegfestményeket, hátulról mesterségesen megvilágítva. Fehér és staniol-papír háttérrel, ravaszul elhelyezett reflektoros villanykörtékkel igen artistikus átvilágítást értünk el. A vitrinák rejtett, belső világítást kaptak, amivel módunkban volt az egyes kiállítási tárgyak legjobb effektusait kiemelni.

A vitrinák belső berendezésénél eltértünk a megszokott üveg-polcoktól és állványoktól, helyettük különböző nagyságú kockákat és téglányokat készítettünk puhafából. Ezeknek a lapjait két színben, egy sötétkék színű flanel és egy fehér szövetanyaggal vontuk be, hogy fény- és árnyékoldalakat kapjunk: a fényjáték nemcsak, hogy a vitrina belsejét tette változatosabbá és érdekesebbé, hanem az egyes tárgyakat is ritmikusan emelte ki, lévén a háttér hol sötét, hol pedig világos. Ezeket a kirakatszerű vitrinákat sok művész tanulmányozta még a munka folyamán, és mulatságos volt látni, hogy a belső berendezés gondolatát a kéttónusú kockaformákkal — hevenyészett utánzatokban vagy utánérzésben — már ezen a kiállításon is felfedezhették egyes idegen szekciókban.

Kiállításunk területe négy egymásba nyíló teremből és egy vesztibül-szerű helyiségből állott, az első kiállítási terem főképpen a grafikáé. A következő két terem a különböző iparművészeti ágaké. A termék háttérében a már fentebb említett templomablakokat installáltuk két részben. Mindkét terem ablakműveleteiben modern keramikusok munkáit állítottuk ki, az ajtók pereméhez komponált posztamenseken kiváló kispasztikai alkotások nyertek elhelyezést.

A harmadik teremben helyeztük el a fővárosi iparrajziskola gyűjteményes kiállítását. A negyedik terem a székesfőváros reprezentatív terme, falait monumentális gobelinek díszítik, a terem mélyében, fülkeszerű mélyedésben önálló vitrina áll a herendi gyár porcelánjaival, míg a sarkokban művészi könyvkötéseket és ugyanilyen tipografiákat állítottunk ki.

Hogy az elképzelés teljesebb lehessen, említsük meg, hogy a látható farészek (vitrinák, párkányok, lécezesek) narancsszínűre vannak mázolva és fényezve. A sötétmintás szövetanyag: sötétkék alapon sárga és piros virágok, a vitrinák belsejében a falak bevonása színes, világos Bemberg-selyemmel történt. A padló a szőnyegek alatt zöld színű juta-anyaggal van bevonva.

A fenti rövid leírás csak az elrendezés művészi gondolatát akarja ismertetni. A kiállítás tulajdonképpeni anyaga sajnós, nem inedit,¹⁷¹ nagy részében már más kiállításokon is szerepelt. A rendelkezésre állott rövid idő, de meg nagy szegénységünk sem engedte meg különleges kiállítási tárgyak rendelésre való elkészítését.

A beszámolót Bálint a tanulságok levonásával zárja. Azt tanácsolja, hogy a jövőben ne harmincféle iparművészeti tárgyat válogassanak a monumentálistól a legapróbbakig: „vi-gyünk kevés, de igen gondosan megválasztott darabokat és ne csináljunk bazárt! ... A má-sodik tanulság pedig: csak modern szellemtől áthatott újszerű ipar-művészet érdeklí az em-bereket, ezekkel lehet erkölcsi elismerést aratni és csakis ezeket lehet eladni.”¹⁷²

Végül egy rövid hír az építészpáros kitüntetéséről: „A milánó-monzai nemzetközi ipar-művészeti kiállításon Magyarország csoportját Bálint és Jámbor építőművészek rendezték és installálták a kultuszminiszter megbízásából. A magyar építészeket ma táviratilag arról értesítette a kiállítás igazgatósága, hogy a nemzetközi zsűri aranyéremmel tüntette ki őket a magyar kiállítás rendezésének művészi és újszerű voltáért.”¹⁷³

¹⁷⁰ *Bálint Zoltán*: Magyarország a IV. monzai kiállításon. Magyar Iparművészet, 1930. 7–8. sz., p. 164–165.

¹⁷¹ A kifejezés a latin ineditumból (jelentése: kiadatlan mű) származik.

¹⁷² Bálint: i. m. (170).

¹⁷³ Kitüntetett magyar építészek. In: Az Est, 1930. október 25. 243. sz., p. 9.

14. ábra: A monzai kiállítás magyar csoportjának egyik terme.¹⁷⁴

¹⁷⁴ I. m. (169), p. 160.